



**Universum Historiae et Archeologiae**  
**The Universe of History and Archeology**  
**Універсум історії та археології**  
**Универсум истории и археологии**

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2021. Vol. 4(29). Issue 2, pp. 5–13

DOI 10.15421/26210416

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 930.2

**Об'єкт і предмет історичного дослідження в системі координат традиційної логіки**

**Д. В. Архірейський**

доктор історичних наук, доцент

ORCID: 0000-0003-0105-3510

ResearcherID: S-6325-2018

siverin47@ukr.net

*Дніпровський національний університет  
імені Олеся Гончара*

*проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

**Анотація.** *Мета статті* – з'ясування логічної основи змістовного розмежування об'єкта та предмета історичного дослідження. *Методи дослідження:* аналіз, синтез, абстрагування, визначення понять, обмеження та узагальнення, герменевтичний, порівняльний. *Основні результати:* сформульовано проблеми визначення змісту понять про об'єкт та предмет пізнання, історичної науки і конкретного історичного дослідження, а також змістовного розмежування об'єкта та пред-

мета історичного дослідження; піддано критиці стан розв'язання проблеми науковцями на даному етапі; визначено логічний зміст об'єкта та предмета історичного дослідження; встановлено логічне відношення між об'єктом і предметом історичного дослідження; доведено необхідність застосування методів і правил традиційної логіки при визначенні об'єкта та предмета історичного дослідження. *Практичне значення:* результати роботи доцільно використовувати при осмисленні теоретико-методологічних засад конкретних історичних досліджень, особливо дисертаційних, а також при розробці відповідних навчально-методичних курсів на історичних факультетах та підготовці студентських кваліфікаційних робіт. *Оригінальність:* робота є цілковито оригінальною, містить критику низки праць, присвячених визначенню об'єкта та предмета дослідження, має елементи наукової аргументації та логічного аналізу. *Наукова новизна:* запропоновано авторську інтерпретацію змістовного розмежування об'єкта та предмета історичного дослідження. *Тип статті:* теоретико-методологічна, аналітична.

**Ключові слова:** Історична наука; Пізнання; Об'єкт дослідження; Предмет дослідження; Логіка.

*Надійшла до редколегії 02.11.2021*

*Прорецензована 11.12.2021*

*Рекомендована до друку 24.12.2021*



LCC DK265–265.95; HC10–1085

## **Object and subject of historical research in the coordinate system of traditional logic**

***D. V. Arkhireyskyi***

Sc. D. (History), Associate Professor

ORCID: 0000-0003-0105-3510

ResearcherID: S-6325-2018

[siverin47@ukr.net](mailto:siverin47@ukr.net)

*Oles Honchar Dnipro National University*  
*72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

**Abstract.** *The purpose of the article* is to clarify the logical basis of the substantive distinction between the object and the subject of historical research. *Research methods:* analysis, synthesis, abstraction, definition of concepts, limitations and generalizations, hermeneutic, comparative. *The main results:* the problems of determining the content of the concepts of the object and subject of knowledge, historical science and specific historical research, as well as the substantive distinction between the object and subject of historical research are defined; the state of solving the problem by scientists at this stage is criticized; the concept of history and the object of historical knowledge are meaningfully connected; the logical content of the object

and subject of historical research is determined; logical relationship between the object and the subject of historical research is established; three types of relations between the object and the subject of historical research are revealed; the necessity to apply the methods and rules of traditional logic in determining the object and subject of historical research is proved; some specific features of historical science as a kind of historical knowledge are highlighted. *Practical significance:* the results of the research can be used in understanding the theoretical and methodological foundations of specific historical research, especially in dissertations, as well as in the development of appropriate educational and methodological courses at historical faculties and during preparation of students' research papers. *Originality:* the work is completely original, it contains a critique of a number of works on the definition of the object and subject of research; it has elements of scientific reasoning and logical analysis. *Scientific novelty:* the author's interpretation of the meaningful distinction between the object and the subject of historical research is offered. *Type of article:* theoretical and methodological, analytical.

**Keywords:** Historical science; Knowledge; Object of study; Subject of study; Logic.

*Received 02.11.2021*

*Reviewed 11.12.2021*

*Accepted 24.12.2021*

**Постановка проблеми.** Наукове пізнання є важливим різновидом пізнання раціонального. Пізнавальний процес, як відомо, передбачає наявність двох основних структурних елементів – об'єкта та суб'єкта пізнання. У змістовному розумінні об'єктом є «пізнавана дійсність, що існує поза свідомістю людини і незалежно від неї» (Словник української мови, с. 495). Гносеологія, як філософське вчення про пізнання, розуміє під об'єктом пізнання все те, на чому чи на кому фокусується пізнавальна увага і діяльність суб'єкта пізнання. Об'єктом же наукового дослідження визнається «предмет наукового... дослідження, спеціальної зацікавленості, компетенції» (Словник української мови, с. 495). Як бачимо, виданий ще за радянського часу «Словник української мови», визначаючи об'єкт наукового дослідження, пов'язує об'єкт з поняттям предмета. Складається враження, що в даному випадку під об'єктом слід розуміти незалежну від свідомості людини дійсність, яка може пізнаватися взагалі, а під предметом – ту саму дійсність, але яка вже пізнається – цілеспрямовано й раціонально. Таке розмежування об'єкта і предмета наукового дослідження необхідно визнати дещо штучним, бо, за аналогією, і суб'єктів пізнання слід було б ділити на потенційно здатних пізнавати і тих, хто вже включився у відповідний процес.

Отже, маємо дилему: необхідно ототожнити об'єкт і предмет наукового дослідження (тим більше, що в одному із значень латинське слово «object» – це і є предмет), або чітко їх розмежувати за змістом. Сучасна філософія нібито має на це відповідь, розуміючи під предметом частину об'єкта, певний його аспект (у широкому сенсі), досліджуваний в якомусь конкретному випадку (Предмет, 1986, с. 522, 523). Тобто, скажімо, гуманітарні науки мають спільний об'єкт свого вивчення – людину, але між собою відрізняються конкретним предметом, досліджуючи різні аспекти людини та її діяльності. Але слід визнати, що і в цьому випадку змістовне розмежування між об'єктом і предметом не виглядає гранично чітко, що зумовлює необхідність прояснити це питання.

Як і будь-яка іншу, історичну науку слід визнати своєрідним різновидом пізнання. Кожен історик, як суб'єкт пізнання, має чітко та ясно усвідомлювати, що саме він вивчає, тобто об'єкт свого дослідження. Але вітчизняні історики, як мінімум, на рівні дисертаційних праць зобов'язані визначати ще й предмет своїх наукових пошуків, отже, мають очевидну проблему визначення того і того, а також правильно розмежовувати їх за змістом.

**Історіографія.** Дане дослідження історіографічною базою має праці М. Блока, О. Бочарова,

М. Брайчевського, Ю. Горбаня, В. Кирильчука, І. Ковальченка, Р. Дж. Коллінгвуда, Л. Мартюшова, І. Побережнікова та ін.

**Мета** даного дослідження передбачає з'ясування логічної основи змістовного розмежування об'єкта та предмета історичного дослідження.

**Основний виклад матеріалу.** Ознайомлення із зарубіжною науково-історичною літературою переконує, що закордонні історики, як правило, не заціклюються на проблемі визначення об'єктів і предметів своїх досліджень, хоча, звісно, це не означає, що історики, як суб'єкти наукового пізнання, не мають об'єктів своїх досліджень. Для вітчизняної історичної науки така процедура фактично є нормою, яка для дисертаційних праць навіть обумовлюється певними директивно-бюрократичними приписами. Проте сучасним винаходом це не назвеш, адже подібна норма існувала й за радянської доби. Не маємо на меті детальний аналіз відповідної радянської традиції, але на прикладі деяких думок відомого історика і методолога І. Ковальченка розглянемо, як об'єкт і предмет наукового пізнання взагалі та історичного дослідження зокрема усвідомлювалися радянськими дослідниками.

Визначаючи об'єкт пізнання в цілому як «скупність якісно визначених явищ і процесів реальності, суттєво відмінних за своєю внутрішньою природою, основними рисами і законами функціонування й розвитку від інших об'єктів цієї реальності» (Ковальченко, І. Д., 1987, с. 53), І. Ковальченко водночас зазначав, що, крім реальності, яка пізнається, є інша, на яку з певних причин не спрямована увага суб'єкта пізнання. Ця дихотомія, власне, і дає уявлення, на його думку, про предмет пізнання: «Оскільки практично пізнання на будь-якому історичному етапі свого розвитку охоплює лише частину реальності, необхідним є поняття, що розкриває той зміст об'єкта пізнання, який включений у пізнавальний процес. Таким поняттям є *предмет* пізнання» (Ковальченко, І. Д., 1987, с. 54). Таким чином, радянський методолог запропонував «розглядати в якості *об'єкта* пізнання певну об'єктивну реальність, а в якості його *предмета* – ті аспекти й риси об'єкта, які охоплені вивченням» (Ковальченко, І. Д., 1987, с. 54).

Порівнюючи наведені цитати за замістом, не важко помітити, по-перше, що дві останні дещо суперечать одна одній: перша стверджує, що під предметом пізнання треба розуміти лише той об'єкт реальності, який безпосередньо пізнається, а в другій предмет виступає в якості лише аспекту чи риси, тобто ознаки об'єкта, що пізнається, і це, в цілому, говорить про недостатнє розмежування об'єкта та предмета пізнання за змістом. По-друге, обидві цитати навіть сумарно не дають чіткого уявлення

про сутність предмета: це частина об'єкта пізнання чи його властивість?

Важко сказати, чи розумів радянський історик сам цю суперечність, але інша його спроба чіткіше розкрити природу предмета пізнання, на нашу думку, ситуацію не покращила: «*Предмет пізнання* – це певна цілісна сукупність найбільш істотних властивостей та ознак об'єкта пізнання, яка піддається вивченню. Вочевидь, якщо об'єкт пізнання є реальністю, незалежною від суб'єкта, який пізнає, то предмет пізнання – це виокремлення суб'єктом чи така, що привертає його увагу, частина цієї реальності» (Ковальченко, І. Д., 1987, с. 56). Звісно, певну логіку відповідних міркувань І. Ковальченка заперечувати не можна, але слід констатувати, що проблема змістовного розмежування об'єкта та предмета ним вирішена не була: він розуміє предмет як певну множину суттєвих властивостей об'єкта (і це логічно, адже саме суттєві ознаки визначають сутність того, що пізнається) і водночас як частину об'єкта. В останньому реченні цитати І. Ковальченка фактично розуміє під об'єктом всю реальну дійсність – і ту, що не пізнається, і ту, що пізнається, а під предметом – лише останню. А це, у свою чергу, дозволяє стверджувати, що він виводить об'єкт за межі процесу пізнання, а в останньому замінює об'єкт на предмет.

Як бачимо, І. Ковальченко в цілому розпливчасто розмежує об'єкт і предмет історичного дослідження. Позаяк визначення об'єкта і предмета історичного дослідження залишається обов'язковою нормою для сучасних українських істориків, маємо констатувати деяку методологічну неясність у цьому питанні. Напевно, слід погодитися з твердженням Ю. Горбаня про те, що визначення об'єкта і предмета в дисертаційних дослідженнях істориків, як правило, «ставити дисертанта у скрутне становище, оскільки в нормативних документах колишньої ВАК України відсутні чіткі дефініції щодо названих понять» (Горбань, Ю. А., 2012, с. 7). В якості аргументації Ю. Горбань наводить приклади такої нечіткості: «Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обрано для вивчення. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта» або «об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження» (Основні вимоги, 2007, с. 42). На думку історика, «головний недолік названих визначень полягає у відсутності чітких, зрозумілих для сприйняття критеріїв розмежування об'єкта і предмета дослідження. До того ж у названих визначеннях не врахована специфіка досліджень з історичної тематики» (Горбань, Ю. А., 2012, с. 7).

Намагаючись винести з цього питання ясність саме для істориків, Ю. Горбань переконує, що «найбільш дохідливі, ... а головне – аргументовані визначення об'єкта дослідження знаходимо... в одній з історіологічних праць... відомого історика М. Брайчевського», який, мовляв, вважав, що «принципальною особливістю історичної науки, на відміну, наприклад, від біології, фізики, хімії тощо, є принципове розмежування предмета і об'єкта дослідження» (Горбань, Ю. А., 2012, с. 7). Виявляється, така «принципальна» відмінність між предметними сферами істориків та представників інших наук визначається характером зв'язку між суб'єктом наукового пізнання та об'єктом: для інших наук йдеться про безпосередній зв'язок, для історичної – опосередкований. Ця різниця, у свою чергу, зумовлюється часовими параметрами. На думку М. Брайчевського (отже, й Ю. Горбаня), представники інших наук досліджують відповідні процеси (політику, економіку, право тощо) теперішнього часу, а як тільки вони звертаються «до сфери **минулого** – в царину процесів, які завершилися», то «перетворюються на **істориків відповідного фаху** – дослідників історії господарства, права, політики і т.д.» (Горбань, Ю. А., 2012, с. 7, 8). Відповідно, представники інших наук починають «користуватися методами історичного дослідження і насамперед дбати про джерела потрібної інформації. Тут розмежування предмета і об'єкта дослідження набуває принципового характеру, бо, **окрім джерела**, іншої можливості пізнати минуле не існує» (Брайчевський, М. Ю., 1995, с. 85; Горбань, Ю. А., 2012, с. 7).

Ю. Горбань, поза сумнівом, правильно сформулював проблему. Але, на превеликий жаль, залучивши міркування М. Брайчевського з метою усунути недоліки ВАК у справі змістовного розмежування об'єкта і предмета історичного дослідження, насправді мало чого досяг. Поставив під сумнів він і відповідні погляди М. Брайчевського. Як мінімум, неоднозначним виглядає ось таке визначення останнім об'єкта історичного дослідження, повністю підтримане й Ю. Горбанем: «**Об'єктом дослідження** є та частина навколишнього світу, з якою взаємодіє дослідник у процесі наукового пізнання. А оскільки історик взаємодіє передусім з історичними джерелами, то вони для нього і є основним об'єктом дослідження. **Об'єкт** для історика, на відміну від інших дослідників, це не те, що реально існує, а те, що існувало в минулому і знайшло відображення в документах чи інших репрезентативних джерелах, наприклад, в археологічних пам'ятках. Отже, *всьяке історичне дослідження своїм безпосереднім об'єктом має джерело*» (Брайчевський, М. Ю., 1995, с. 84; Горбань, Ю. А., 2012, с. 8).

На наше переконання, критерій часу, хоча і є вельми важливим з точки зору методології історичного пізнання, не може бути визначальною підставою визначення об'єкта історичної науки. Традиційна логіка, теоретизуючи стосовно встановлення істинності думок (а доведення істини нових знань визнається однією з основних функцій науки як такої), вважає можливим це як у теперішньому часі, так і в минулому (але не в майбутньому, яке неможливо перевірити практично). Отже, дослідження процесів і явищ минулого принципово не відрізняється в цьому сенсі від вивчення процесів і явищ сьогодення. І хоч без джерел історик не може дослідити явища минулого, все ж таки об'єктом його дослідження є останні, а не історичні джерела (якщо, звісно, не йдеться про джерелознавчі студії).

Напевно розуміючи явну суперечність у такому подвійному, отже, неправильному з логічної точки зору, визначенні об'єкта історичного дослідження, Ю. Горбань фактично пропонував поділ об'єктів на безпосередні та опосередковані. Під першими, як ми бачили, він розуміє джерела, з якими історик змушений працювати безпосередньо. Опосередкованим об'єктом історичного дослідження для нього є *«опосередкована в історичних фактах діяльність суб'єктів історичного процесу – державних установ, політичних партій, громадських організацій, наукових установ, окремих колективів чи особистостей»* (Горбань, Ю. А., 2012, с. 8, 9). На жаль, Ю. Горбань не зважився прямо запропонувати і обґрунтувати таку класифікацію об'єктів історичного пізнання.

Не став Ю. Горбань переосмислювати й погляди М. Брайчевського щодо сутності предмета історичного дослідження, під яким вони обидва пропонують розуміти ту частину об'єктивної реальності, яка є «властивою метою даної науки..., історичний процес, який ми прагнемо пізнати» (Брайчевський, М. Ю., 1995, с. 84). Отже, на думку Ю. Горбаня, «предмет дослідження повинен орієнтувати на пізнання закономірностей, провідних тенденцій історичного розвитку людського суспільства в сегменті визначеної дисертантом мети дослідження, на узагальнення відповідного історичного досвіду» (Горбань, Ю. А., 2012, с. 9). Як наслідок, дослідник фактично ставить під сумнів вимоги до оформлення дисертацій, згідно з якими предмет має мислитися в межах об'єкта. Головне, на що слід звернути увагу аналізуючи позиції Ю. Горбаня, це те, що принципи змістовного розмежування об'єкта й предмета історичного пізнання ним так і не були визначені.

Необхідно констатувати, що погляди М. Брайчевського на сутність об'єкта (і предме-

та) історичного дослідження все ж не стали домінуючими у вітчизняному науково-історичному середовищі, хоча дехто і визнає, що «об'єкт історичного пізнання дуже близький до джерельної бази, але не тотожний їй» (Об'єкт історичної науки).

Не дивно, що у загальних міркуваннях сучасних істориків пострадянського простору відчувається деякий теоретичний хаос у визначенні об'єкта і предмета конкретних досліджень. Порівнявши дефініції об'єкта («історична дійсність, процес, події, явища і фрагменти історичного розвитку, його дійові особи, вся сукупність умов, що характеризують життя суспільства і впливають на нього, тобто все, на що спрямовано пізнавальну функцію історичної науки») і предмета («провідні тенденції й закономірності історичного розвитку природи і суспільства в усіх виявах, аспектах, хронологічній наступності від найдавніших часів до наших днів») історичної науки, запропоновані «Історичним словником термінів та понять з історії України» (Об'єкт історичної науки; Предмет історичної науки), можна переконатися в їх фактичній ідентичності.

Хоча в цілому історики пострадянського простору орієнтуються на усталені погляди філософії з цього приводу, в рамках яких об'єкт сприймається як певна цільність реальної дійсності, виокремлена за комплексом своїх властивостей, а під предметом розуміється частина об'єкта, певний його досліджуваний аспект. Для історика Я. Калакури, наприклад, об'єктом історичної науки є «історична дійсність, процеси, події, явища і фрагменти історичного розвитку, його дійові особи, вся сукупність умов, які характеризують життя суспільства і впливають на нього, тобто все, на що спрямовано пізнавальну функцію історичної науки» (Історична наука, 2002, с. 270). І все ж таки відсутність чіткості й однозначності у розумінні сутності об'єкта й предмета наукового пізнання в цілому та історичного зокрема і, як наслідок, у справі змістовного розмежування об'єкта і предмета історичного дослідження дозволяє говорити про актуальність методологічних проблем у цій царині.

Не зникло й двозначне ставлення вітчизняних науковців до сутності предмета пізнання. Автори одного навчального посібника з методології наукових досліджень, наприклад, вважають, що, з одного боку, «предмет пізнання (дослідження) позначає певну цілісність, виділену зі світу об'єктів у процесі людського пізнання» (але в такому разі чим предмет, по суті, відрізняється від об'єкта?), а з іншого – «це зафіксовані в дослідженні та включені в процес практичної діяльності людини стори, властивості і відносини об'єктів, досліджувані з певною метою в даних умовах і обставинах»

(Зацерковний, В. І., Тішаєв, І. В. і Демидов, В. К., 2017, с. 71).

Як бачимо, і в даному випадку допускається певна двоїстість тлумачення сутності предмета пізнання: як та частина об'єктів, на які спрямована пізнавальна увага суб'єктів, і як окремі властивості об'єктів пізнання. Намагаючись добитися якоїсь точності та однозначності, автори посібника спробували додатково охарактеризувати співвідношення предмета та об'єкта: «Предмет пізнання деталізує і конкретизує область дослідження, виступаючи зрізом об'єкта пізнання. Таким чином, дослідження предмета пізнання здійснюється, з одного боку, як єдиного цілого, а з іншого – як частини більшої системи (об'єкта), у якій аналізований (досліджуваний) предмет знаходиться з іншими предметами пізнання в певних відносинах. Під предметом дослідження розуміється те, що знаходиться в межах об'єкта і завжди співпадає з темою дослідження... Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове» (Зацерковний, В. І., Тішаєв, І. В. і Демидов, В. К., 2017, с. 71). Головний висновок, який випливає з наведеної цитати, стосується співвідношення об'єкта та предмета як «загального» і «часткового». Цей висновок, безперечно, необхідно прокоментувати, але зробимо це дещо пізніше.

Очевидно, крапку над «і» у питанні остаточного визначення об'єкта і предмета історичного пізнання можна буде поставити лише тоді, коли буде розв'язано проблему дефініції поняття «історія» (Кравченко, П. А. та Мельник, А. І., 2010, с. 4, 5). Дійсно, сутність об'єкта історичного пізнання необхідно прив'язувати безпосередньо до дефініції поняття «історія» (у значенні історичної науки). Як відомо, дефінієнс визначення будь-якої науки однозначно називає її так звану предметну область, під якою мається на увазі комплекс тих процесів і явищ, що й вивчаються даною наукою. Інакше кажучи, хімія вивчає хімічні процеси, фізика – фізичні тощо. Отже, дефінієнс визначення терміна «історична наука» має називати ті процеси та явища, які вивчає саме ця наука.

За часи існування історичної науки як специфічної галузі наукового пізнання істориками (і не тільки ними) зроблено чимало спроб визначення терміна «історія» у значенні науки. Серед цієї безмежної множини визначень поняття «історія» найбільш бездоганною, з логічної точки зору (бо є найбільш лаконічною, чіткою й однозначною, тобто такою, що відповідає усім відповідним правилам логіки), є дефініція М. Блока: «Історія – це наука про людей у часі» (Блок, М., 1986, с. 18). Очевидно, що дефінієнс даної дефініції фактично розкриває об'єкт історичної науки як такої. Звісно,

відомий французький медієвіст розумів людину як істоту соціальну, тому його дефініція передбачає вивчення суспільства у минулому.

Тут варто згадати, що гуманітарні науки, які вивчають людину і суспільство, частиною своїх об'єктів їх же і мають, тобто для цих наук частина об'єктів співпадає із суб'єктами відповідного пізнання. Об'єктами історичного пізнання також є людина і суспільство, спроможні до самопізнання та самоаналізу. На думку В. Кирильчука, «той факт, що в суспільних явищах об'єктом виступає сам суб'єкт, зумовлює складність взаємовідношення між суб'єктом і об'єктом, яка полягає в тому, що не завжди є можливість провести чітку грань між суб'єктом і об'єктом» (Кирильчук, В. Т., 2010, с. 276).

Очевидно, що більшість істориків саме людину і суспільство у минулому усвідомлюють в якості об'єктів своїх досліджень. З поглядами М. Блока, зокрема, співпадають погляди його сучасника Р. Коллінгвуда, який також вважав, що історична наука розкриває насамперед дії (визначені думками) людей у минулому (Коллінгвуд, Р. Дж., 1996, с. 63). Очевидну чіткість у питанні визначення й змістовного розмежування об'єкта та предмета історичного дослідження демонструє дослідник І. Побережніков. Його визначення об'єкта мало чим відрізняється від дефініції М. Блока та Р. Коллінгвуда: «Об'єктом дослідження в історії... виступає суспільство в його історичному минулому» (Побережніков, І. В., 2007, с. 401). І. Побережніков вважає, що, хоч об'єкт і визначає царину пізнання історичної науки, проте цього замало, аби визначити специфіку останньої та відрізнити її від інших наук. Для цього необхідно ще отримати чітке розуміння предмета дослідження, тобто «вказати на ті властивості й зв'язки об'єкта, які вивчаються» (Побережніков, І. В., 2007, с. 401). Втім, на наше переконання, дослідник не дав вичерпного уявлення про змістовне розмежування об'єкта та предмета історичного дослідження. Історик Л. Мартюшов, визначаючи об'єкт дослідження як певну «сукупність властивостей і відносин, яка існує незалежно від того, хто пізнає, і слугує джерелом необхідної інформації, полем наукового пошуку», розкриває предмет при тому як «ті властивості об'єкта, які мають безпосередньо вивчатися...» (Мартюшов, Л. Н., 2016, с. 4, 5).

Явну чіткість у співставленні об'єкта та предмета історичного дослідження бачимо у міркуваннях історика О. Бочарова. Визначаючи об'єкт історичного дослідження як «певну частину історичної дійсності» (звісно, в конкретному дослідженні потребується уточнення, яку саме частину, а під історичною дійсністю дослідник явно розуміє ту

складову об'єктивної реальності, в межах якої розвиваються історичні явища, процеси, події тощо), він визначає предмет дослідження як «властивості, сторони, відношення й процеси в об'єкті дослідження, що виділяються дослідником для цілеспрямованого вивчення» (Бочаров, А. В., 2007, с. 108). Необхідність поділу об'єкта та предмета він аргументує тим фактом, що об'єкт вивчення завжди невичерпний, а предмет для того, мовляв, і визначають, щоб фундаментально дослідити певні аспекти об'єкта. Дійсно, вивчення предмета є фактично способом пізнати й об'єкт. Основними методами виокремлення предметів (у дійсності їх множина, адже будь-який об'єкт має різні «властивості, сторони, відношення й процеси») слід визнати аналіз та абстрагування.

За весь час теоретично-філософського осмислення об'єкта пізнання як такого науковці поділилися фактично на дві групи: одні визнають об'єктом лише ту частину реальності, яка пізнається суб'єктом (інакше кажучи, об'єкти формуються у свідомості суб'єктів, які подумки відокремлюють досліджувані об'єкти від решти дійсності за певними критеріями); інші вважають, що об'єкти пізнання у сукупності складають об'єктивну реальність і не залежать, таким чином, від свідомості суб'єктів, отже, об'єктом може бути і те, що цілеспрямовано пізнається (чи пізнавалося), і те, що (поки) не пізнається (не пізнавалося). Схоже, що більш раціональну позицію мають другі, адже сутність (природа) об'єкта пізнання визначається не фактом вивчення його суб'єктом, а фактом належності до об'єктивної реальності (до речі, і реальність саме тому називається об'єктивною). Суб'єктивність же з'являється у момент визначення предметів досліджень, коли суб'єкт цілеспрямовано відбирає ті об'єктивні властивості чи аспекти об'єкта, які хоче дослідити.

Звісно, елементами процесу пізнання, в тому числі раціонального, одночасно можуть бути і декілька суб'єктів, і декілька об'єктів. Проте науковий аналіз сукупно з абстрагуванням передбачають мислене виокремлення складників та властивостей того, що пізнається, саме для повноти і точності їх дослідження. Тому конкретні наукові дослідження присвячуються не множині об'єктів одночасно, а якомусь одному, конкретному, хоча дослідники обов'язково мають усвідомлювати весь комплекс взаємозв'язків досліджуваного ними об'єкта з іншими об'єктами реальної дійсності. Як вже зазначалося, будь-який об'єкт пізнання має множинну предметів. Звісно, науковець, як суб'єкт пізнавального процесу, може досліджувати останні по одному чи по кілька водночас, залежно від завдань свого дослідження. Проте треба розуміти, що для

дослідження важливо чітко виокремлювати кожен предмет як цільність за певними властивостями й характеристиками, аби таке дослідження було якомога більш повним та результативним. Слід пам'ятати, що від повноти вивчення предмета залежить і повнота вивчення об'єкта.

Очевидно, що конкретне історичне дослідження може мати по кілька і об'єктів, і предметів. У яких випадках? Якщо йдеться, насамперед, про порівняльний аналіз двох чи більше об'єктів чи предметів. Враховуючи, що під об'єктами маємо, як правило, масштабні і складні явища та процеси, необхідно розуміти умовність результатів такого порівняння. Недарма у підручниках з логіки аналогією називають «такий умовивід, у якому *рух думки відбувається від окремого до окремого, від часткового до часткового*» (Жеребкін, В. С., 1998, с. 199). Інакше кажучи, загальне й масштабне логіка не рекомендує порівнювати через неясність і нечіткість результатів. Інша справа – порівняння часткового з частковим, а предмети досліджень є саме частковими стосовно своїх об'єктів.

В якому ж відношенні між собою перебувають об'єкт і предмет дослідження? Як можна було переконатися, найчастіше предмет визначають як «властивості, сторони, відношення й процеси» об'єкта (Бочаров, А. В., 2007, с. 108). В цілому це не ставиться під сумнів, але очевидно, що бракує певної методологічної бази для уточнення сутності відношення між об'єктом і предметом чи предметами. Адже властивості – це одне, сторони – інше і т. д. Вище вже зазначалося, що автори одного навчального посібника, визначаючи предмет як «сторони, властивості і відносини об'єктів», пропонують характеризувати співвідношення об'єкта та предмета дослідження як загального і часткового (Зацерковний, В. І., Тішаєв, І. В. і Демидов, В. К., 2017, с. 71). Складається враження, що у дійсності автори посібника не зовсім коректно висловилися, насправді мислячи предмет як частину від цілого, від об'єкта. Але відношення «загального» і «часткового» – це не те саме, що відношення «цілого» і «частини». На нашу думку, в даному випадку йдеться не стільки про логічну помилку колег, скільки про неповний аналіз ситуації.

У дійсності між об'єктом і предметом дослідження можуть бути відношення трьох різновидів. Це залежить від того, як саме суб'єкт дослідження сприймає свій об'єкт – як певну цільну систему, як окремий предмет думки\* чи як множину споріднених предметів думки. Таким чином, предмет може бути частиною від цілого (об'єктом дослідження,

\* Згідно з канонами логіки, під предметом думки мається на увазі все те, що в сукупності певних ознак осмислюється суб'єктом.

наприклад, є козацьке реєстрове військо певного часу, а предметом – Чернігівський реєстровий полк). У такому випадку предмет утворюється методом аналізу, коли ціле подумки поділяється на складові елементи. Предмет може бути певною властивістю (ознакою) об'єкта (наприклад, об'єктом є фінансова політика України в 1990-х рр., а предметом – соціальне значення цієї політики), і в такому разі він утворюється шляхом абстрагування, яке дозволяє окрему ознаку предмета думки перетворити на новий самостійний предмет думки. Нарешті, предмет може бути видом об'єкта, який, таким чином, стає стосовно нього родовим поняттям (наприклад, об'єктом є монарх як історичне явище, а предметом – король). В даному разі предмет утворюється шляхом обмеження об'єкта на основі логічного відношення родового та видового понять. Саме тут доречно використовувати категорії загального і часткового.

У дисертаційних дослідженнях вимагається в цілому лаконічно та однозначно формулювати об'єкт і предмет дослідження. Проте здається, досі ніхто з науковців не звернув увагу на важливість правильного **визначення** об'єкта і предмета конкретного дослідження, в тому числі історичного. Слово «визначення» використане тут не випадково, адже і об'єкт, і предмет мало просто сформулювати – важливіше їх саме визначити. Нагадаємо, що під дефініцією понять та наукових термінів мається на увазі така логічна операція, яка розкриває відповідний зміст. Те, що об'єкти і предмети мають певний зміст, під сумнів не ставиться. Використання методів і правил традиційної логіки при визначенні об'єктів і предметів конкретних досліджень дозволить уникати помилок, неточностей та неоднозначностей, які присутні подекуди у відповідних підрозділах історичних праць.

Звісно, визначення об'єктів навіть теоретично є більш важкою справою, адже під об'єктами мисляться більш масштабні і складні процеси та явища історичної дійсності. Крім того, конкретне історичне дослідження а priori не має на меті повноцінне вивчення об'єкта. У таких випадках логіка передбачає можливість заміни дефініції спеціальними прийомами – описами, порівняннями, переліками, характеристиками тощо (Жеребкін, В. С., 1998, с. 50, 51, 54). Інша справа – предмет, адже мета його дослідження передбачає повноту і точність результатів. Отже, визначення предмета конкретного історичного дослідження має бути класичною дефініцією, яка відповідає всім відповідним правилам логіки. Дефінієндумом такого визначення буде поняття «предмет даного дослідження», а родовим

поняттям дефінієнса має бути об'єкт дослідження або його синонім.

Завершуючи аналіз змістовного розмежування об'єкта і предмета історичного дослідження, акцентуємо увагу ще на кількох важливих моментах. Будь-який об'єкт історичної дійсності чи його предмет вписуються у певну просторово-часову систему координат. Хоча в дисертаційних дослідженнях з історії передбачається обов'язкова фіксація хронологічних і географічних меж, важливо враховувати просторово-часові характеристики при визначенні об'єкта і предмета. Необхідно виходити з того факту, що прив'язка до певного простору і певного часу є суттєвою ознакою останніх. Водночас об'єкт і предмет історичного дослідження не обов'язково мають однакову хронологію, адже об'єкт, як певне явище реальної дійсності, здатен змінювати деякі свої властивості. Таким чином, хронологічні межі властивостей, яких обирають предметами вивчення, можуть бути вужчими, ніж загальна хронологія цільного об'єкта дослідження.

**Висновки.** Ознайомлення з рядом методологічних праць і методичних посібників, присвячених характеристикам об'єкта і предмета історичного пізнання взагалі та історичного дослідження зокрема, дозволяє зробити висновок про недостатню методологічну увагу, яка приділяється науковцями цій проблемі. Очевидно, така ситуація є певним парадоксом, враховуючи дійсне теоретико-методологічне значення об'єкта і предмета будь-якого дослідження. Об'єкт кожної науки пов'язаний з її предметною областю. Історична наука спрямована передовсім на вивчення людини й суспільства минулого в усіх їх аспектах. Фактично йдеться про масштабний комплекс процесів, явищ, подій об'єктивної історичної дійсності. Своєрідність історичної науки визначається тим, що є неможливим, по-перше, безпосередній контакт суб'єкта та об'єкта історичного пізнання, по-друге – практична перевірка результатів дослідження. Тим не менше, з філософсько-логічної точки зору, минулий час не ставить під сумнів об'єктивність того, що досліджують історики.

Під предметами історичного дослідження необхідно розуміти ті властивості, відношення, аспекти об'єкта, на які спрямована дослідницька увага науковця. Змістовне розмежування об'єкта і предмета здійснюється у вигляді одного з трьох можливих відношень між ними: 1) як цілого і частини; 2) як предмета думки та його ознаки; 3) як роду і виду. Об'єкт і предмет дослідження слід не стільки формулювати, скільки визначати за правилами логіки.



## Бібліографічні посилання

Блок, М., 1986. *Апология истории, или Ремесло историка*. Москва: Наука, 1986.

Бочаров, А. В., 2007. Подходы к пониманию тотальной истории. *Методологические и историографические вопросы исторической науки*. Томск: Изд-во ТГУ, вып. 28, сс. 108–118.

Брайчевський, М. Ю., 1995. *Вступ до історичної науки*. Київ: КМ АКАДЕМІА.

Горбань, Ю. А., 2012. *Історичне дослідження: науково-методичні підходи до написання дисертаційної роботи*. Доступно: [http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12\\_gorban.pdf](http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_gorban.pdf) (Дата звернення: 02.11.2021).

Жеребкін, В. Є., 1998. *Логіка*. Харків: Основа; Київ: Знання.

Зацерковний, В. І., Тішаєв, І. В., Демидов, В. К., 2017. *Методологія наукових досліджень*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

*Історична наука: термінологічний і понятійний довідник*, 2002. Київ: Вища школа.

Кирильчук, В. Т., 2010. Проблема пізнавального відношення між суб'єктом і об'єктом. *Наукові записки. Кіровоград: КНТУ*, вип. 10, ч. II, сс. 275–277.

Ковальченко, І. Д., 1987. *Методы исторического исследования*. Москва: Наука.

Коллінгвуд, Р. Дж., 1996. *Ідея історії*. Київ: Основи.

Кравченко, П. А., Мельник, А. І., 2010. Осмислення історії: європейський і український дискурс. *Історична пам'ять*, вип. 2, сс. 4–12.

Мартюшов, Л. Н., 2016. *Методы исторического исследования*. Екатеринбург.

Об'єкт історичної науки. *Історичний словник термінів та понять з історії України*. Доступно: <https://histua.com/slovník/o/obyekt-istorichnoi-nauki> (Дата звернення: 02.11.2021).

Основні вимоги до дисертацій та авторефератів дисертацій, 2007. *Бюлетень ВАК України*, вип. 6, сс. 41–48.

Побережников, И. В., 2007. Предмет исторического исследования: методологические проблемы. *Урал индустриальный. Бакунинские чтения*. Материалы VIII Всероссийской научной конференции, 27–28 апреля. 2007 г. Екатеринбург, 1, сс. 401–407.

Предмет, 1986. *Філософський словник*. Київ: Голов. ред. УРЕ, сс. 522–523.

Предмет історичної науки. *Історичний словник термінів та понять з історії України*. Доступно: <https://histua.com/slovník/p/predmet-istorichnoi-nauki> (Дата звернення: 02.11.2021).

*Словник української мови*, 1974. Київ: Наукова думка, том. 5.

## References

Blok, M., 1986. *Apologiya istorii, ili Remeslo istorika [Apology of History, the Historian's Craft]*. Moskva: Nauka. 1986 (in Russian).

Bocharov, A.V., 2007. Podkhody k ponimaniyu totalnoy istorii [Approaches to understanding total history]. *Metodologicheskiye i istoriograficheskiye voprosy istoricheskoy nauki [Methodological and historiographical questions of historical science]*. Tomsk: Izd-vo TGU, issue 28, pp. 108–118 (in Russian).

Braichevskiy, M. Yu., 1995. *Vstup do istorychnoy nauky [Introduction to historical science]*. Kyiv: KM AKADEMIA (in Ukrainian).

Horban, Yu.A., 2012. *Istorychne doslidzhennia: naukovy-metodychni pidkhody do napysannia dysertatsiinoi roboty [Historical research: scientific and methodological approaches to writing a dissertation]*. Available at: [http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12\\_gorban.pdf](http://inb.dnsgb.com.ua/2012-1/12_gorban.pdf) (Accessed: 02.11.2021) (in Ukrainian).

Zherebkin, V. Ye., 1998. *Lohika [Logic]*. Kharkiv: Osнова; Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Zatserkovnyi, V.I., Tishaiev, I.V., Demydov, V.K., 2017. *Metodolohiia naukovykh doslidzen [Research methodology]*. Nizhyn: NDU im. M. Hoholia (in Ukrainian).

*Istorychna nauka: terminolohichni i poniatiiyni dovidnyk [Historical science: terminological and conceptual guide]*, 2002. Kyiv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Kyrylchuk, V.T., 2010. Problema piznavalnoho vidnoshennia mizh subiektom i obiektom [The problem of the cognitive relationship between subject and object]. *Naukovi zapysky [Scientific notes]*. Kirovohrad: KNTU, issue 10, part II, pp. 275–277 (in Ukrainian).

Kovalchenko, I.D., 1987. *Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of historical research]*. Moskva: Nauka (in Russian).

Kollingvud, R., Dzh., 1996. *Ideia istorii [The idea of history]*. Kyiv: Osnovy (in Russian).

Kravchenko, P. A. ta Melnyk, A. I., 2010. Osmyslennia istorii: yevropeyskyi i ukrainskyi dyskurs [Understanding history: European and Ukrainian discourse]. *Istorychna pamiat [Historical memory]*, issue 2, pp. 4–12 (in Ukrainian).

Martyushov, L.N., 2016. *Metody istoricheskogo issledovaniya [Methods of historical research]*. Ekaterinburg (in Russian).

Obiekt istorychnoy nauky [Object of historical science]. *Istorychnyi slovník terminiv ta poniat z istorii Ukrainy [Historical dictionary of terms and concepts from the history of Ukraine]*. Available at: <https://histua.com/slovník/o/obyekt-istorichnoi-nauki> (Accessed: 02.11.2021) (in Ukrainian).

Osnovni vymohy do dysertatsii ta avtoreferativ dysertatsii [Basic requirements for dissertations and dissertation abstracts], 2007. *Biuletén VAK Ukrainy [Bulletin of the Higher Attestation Commission of Ukraine]*, issue 6, pp. 41–48 (in Ukrainian).

Poberezhnikov, I.V., 2007. Predmet istoricheskogo issledovaniya: metodologicheskiye problemy [Subject of historical research: methodological problems]. *Ural industrialnyy. Bakuninskiye chteniya [Ural industrial. Bakunin readings]*. Materialy VIII Vserossiyskoy nauchnoy konferentsii. 27–28 aprelya. 2007. Ekaterinburg, 1, pp. 401–407 (in Russian).

Predmet [Subject], 1986. *Filosofskiy slovník [Philosophical dictionary]*. Kyiv: Holov. red. URE, pp. 522–523 (in Ukrainian).

Predmet istorychnoy nauky [The subject of historical science]. *Istorychnyi slovník terminiv ta poniat z istorii Ukrainy [Historical dictionary of terms and concepts from the history of Ukraine]*. Available at: <https://histua.com/slovník/p/predmet-istorichnoi-nauki> (Accessed: 02.11.2021) (in Ukrainian).

*Slovník ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*, 1974. Kyiv: Naukova dumka, vol. 5 (in Ukrainian).